

KAPELLAN HANS LEMMING I NYBORG

Af F. Elle Jensen

Inden den pietistiske Bevægelse i Christian VI.s Tid naaede frem til Sejr, maatte den især i Hovedstaden udkæmpe haarde Kampe med den gamle Ortodoksi. Kongen, som ganske vist i Hjertet sluttede sig til den, stod som den Statskirkemand, han ogsaa var, i Begyndelsen noget vaklende, men fra Aaret 1733 tog han, navnlig under Paa-virkning af sin Ven og Fætter, Grev Stolberg i Wernigerode, helt Parti for Vækkelsen, og i Løbet af den følgende Tid befæstede og udvidede da Pietismen sit Herredømme over den danske Kirke. Men før dette skete, og mens alt endnu stod hen i det uvisse, var København Skuepladsen for de voldsomste Brydninger, og Bølgerne gik saa højt, at man skal helt tilbage til Reformationens Dage for at træffe Magen.¹

Hvad der bidrog til dette, var ikke alene de ortodokse gejstliges fanatiske Modstand mod Pietismen, men ogsaa at denne paa dette Tidspunkt endnu ikke herhjemme var naaet til nogen fuld Afklaring, idet den bestod af meget uensartede Bestanddele, for saa vidt som de egentlige Pietister stod sammen med baade Herrnhuter og Separatister i Kampen mod det gamle Styre og dets Gejstlighed, uden at de samtidig rigtig havde klaret sig de store Forskelle, der i Virkeligheden var mellem deres og deres Forbundsfællers Grundsætninger; dette skete først efterhaanden. Følgen var, at Striden ikke blot blev ført med stor Eensidighed og megen Fanatisme, men ogsaa at mange af de Synspunkter, som blev hævdet fra Oppositionens Side, ingenlunde var

¹ Om de kirkelige Brydninger i København 1733—35 se min Bog: Pietismen i Danmark (1924) S. 49 ff.

i Overensstemmelse med de Anskuelse, som altid siden Luthers Dage havde været anerkendt i den danske Kirke, og som de besindige Pietister ogsaa vedkendte sig, ligesom det ikke kunde undgaas, at der var dem, som kom til at indtage et underligt Mellemstandpunkt mellem de forskellige Vækkelsesgrupper.

Ogsaa ude i Provinsen sporede, om end mindre stærkt, disse Brydninger, idet unge Præster, som paa en eller anden Maade var blevet paavirket af det københavnske Røre i dets yderliggaaende Skikkelse og uklare Form, tog Konsekvensen heraf, navnlig ved paa forskellig Maade at aabne en Kamp mod de gamle Kirkeformer, da de mente, at Folk i Almindelighed ansaa den ydre Overholdelse af dem for at være nok til Salighed, og det kom derved adskillige Steder til skarpe Sammenstød mellem dem og deres Menigheder, ligesom de gejstlige Myndigheder mange Gange maatte skride ind i Anledning af deres alt for store og umodne Nidkærhed. Saaledes ogsaa i Nyborg.

Her var Nordmanden *Hans Hansen Frick*, senere Provst i Vinding Herred, blevet Pæst i Aaret 1729. Han hørte afgjort til den ortodokse Fløj og stod aldeles uforstaaende overfor den frembrydende Pietisme, og da han desuden var en meget stridbar Mand, forstaaer man let, at Forholdet mellem ham og hans Kapellan, Lemming, der netop var en Tilhænger af det nye Røre i dets yderliggaaende Skikkelse, ikke kunde blive andet end spændt, og at det ved given Lejlighed maatte resultere i aabenlys Fejde.

*Hans Sørensen Lemming*² var forøvrigt fra Nyborg og født 1705. Hans Fader var Kæmner og Transportforvalter i Staden, hans Moder Datter af en polsk Officer, der under Svenskekrigene var kommet til Landet, var blevet her og havde ægtet en Søster til den københavnske Postmester Jacob Lerche³.

Student blev han 1723, og to Aar senere fik han sin theologiske Embedseksamen, hvorefter han en Tid var Huslærer paa Herregaarden Boller ved Horsens. 1728 vendte han tilbage til sin Fødeby som

² D. biogr. Lexicon v. Bricka, X, S. 196.

³ Giessing: Jubellærere II, 1, S. 350.

Hører ved Latinskolen, og 1729 blev han udnævnt til residerende Kapellan ved Kirken, kun 23 Aar gammel, saa han i Begyndelsen selv maatte holde en Kapellan til at forrette visse af de gudstjenestelige Handlinger, da han ikke kunde blive ordineret, før han var fyldt de 25.

Hvad Grunden har været til denne hastige Befordring, vides ikke — maaske har det været Protektion, maaske har man anset ham for en særlig lovende ung Mand — og heller ikke ved man, hvornaar han sluttede sig til Pietismen; kun saa meget er sikkert, at nogle Aar efter sin Ansættelse som Præst var han en ivrig Tilhænger af den, og at han paa en eller anden Maade er blevet paavirket af den uklare og fanatiske københavnske Retning.

Han vandt ogsaa med sin stærke og haarde Forkyndelse og med sin afgjorte Skelsætten en Del — dog næppe noget større Tal — Tilhængere i de forskellige Samfundslag i Staden, bl. a. sin Broder, By-skriver, fra 1735 Byfoged, Jacob Lerche⁴, og sammen med ham holdt han paa pietistisk Vis gudelige Forsamlinger — Bedetimer kaldte han dem — i sit Hjem Søndag Eftermiddag efter Aftensang. Der begyndtes med Bøn, derefter sang man en Salme, som Lemming saa udlagde med tilknyttede aandelige Formaninger, hvorpaa han læste et Kapitel af Bibelen, ligeledes med Forklaring og Udlægning, og desuden ofte et Afsnit i Joh. Arnds „Sande Kristendom“, en af de vakte meget yndet Opbyggelsesbog. Til Slut sang man igen en Salme, og alle knælede i Bøn, inden man skiltes fra hinanden. Enhver kunde deltage, men det var naturligvis kun en snæver Kreds, der gjorde det; derimod hændte det undertiden, at der blev Optøjer baade af Børn og voksne foran Huset, saa Lemming maatte laase Dørene for ikke at blive forstyrret af dem.

Nogen Uro foraarsagede det ogsaa, da Byen i Februar 1735 fik Besøg af Brødrene *Støttrup*⁵, to yderliggaaende separatistiske Studenter, som under et Ophold paa deres Hjemegn i Nærheden af

⁴ Personalhist. Tidsskrift IV, S. 274.

⁵ Om Brødrene *Støttrup* se Jydske Saml. 3-VI, S. 240 ff.

Farsø ved Løgstør havde omvendt deres Forældre og nu sammen med dem og endnu en Broder fra Viborg, der ligeledes var blevet vundet for deres Meninger, var paa Vej mod Hovedstaden for at slutte sig til det Samfund af Sværmere, som fandtes dér. I Nyborg blev de opholdt af Vind og Vejr, og de benyttede da Tiden til at træde i Forbindelse med Lemming og hans Venner, som i visse Henseender — uden dog at ville kaldes Separatister — sympatiserede med dem, navnlig i deres mørke Syn paa den bestaaende Statskirke og dens Medlemmer. Sognepræsten, der i sin Egenskab af Herredspræst yderligere maatte føle sig som den rene Læres Vogter, greb imidlertid ind og angav de fremmede baade for Borgmesteren og for Stiftsøvrigheden i Odense. Følgen blev, at Familien arresteredes og efter indhentet Ordre fra Kongen, der sin Pietisme til Trods ansaa det som sin Pligt at værne Kirken mod Kætteri, eventuelt med ydre Magtmidler, under Bevogtning sendtes tilbage til Jylland, Forældrene til deres Hjem og Sønnen til Viborg, hvor der indledtes en vidtløftig Proces mod dem. Hvor meget deres Ophold i Nyborg kom til at betyde, er ikke godt at sige; direkte har det vel ikke været meget, men paa den anden Side tør man heller ikke se bort fra, at deres sikre Optræden har gjort Indtryk paa en og anden.

Omtrent paa samme Tid gæstedes Byen ligeledes af den ansete herrnhutiske Emissær *Gert Hansen*⁶, som naturligvis ogsaa søgte Omgang med de vakte, men da han var langt mere moderat i sine Anskuelser end Støttrupperne, har han næppe sat andre Spor end at have bestyrket dem i deres Trosiver.

Det Røre, der opstod i Menigheden ved Lemmings iltre Fremfærd, var hverken Provst Frick eller Biskop *Ramus*⁷ velkommen. Biskoppen var ikke selv Pietist, men han stod loyalt overfor Retningen og var i visse Henseender paavirket af dens filantropiske Syn, og han søgte nu, dog uden synderlig Virkning, at faa den varmbloedige Kapellan til at fare mere med Lempe. Og mellem denne og hans nærme-

⁶ J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark (1903) S. 96.

⁷ Chr. Ramus, Biskop over Fyns Stift 1732–62.

ste foresatte blev Spændingen stærkere og stærkere, indtil den tilsidst gav sig Udslag i aabenlys Fejde.⁸

18. S. e. Trin. 1736 skulde der for første Gang efter den kongelige Forordning samme Aar konfirmeres et Hold unge i Nyborg, og det var Frick, der skulde foretage Handlingen. Lemming havde imidlertid forberedt tre Børn, antagelig alle stammende fra hans snævre Kreds; de havde daglig været hos ham siden Pinse, og han mente, at de ikke alene var i Besiddelse af de fornødne Kundskaber, men at de ogsaa i Hjertet havde faaet en levende Erfaring af de guddommelige Sandheder, og nu ønskede han, at Provsten vilde konfirmere dem sammen med sine egne. Men det nægtede denne pure; Lemming kunde selv gøre det, sagde han, og det hjalp ikke, at Kapellanen baade Dagen før Konfirmationen og paa selve Dagen ved Rektor Svane og Kirkens Klokker gentog sin Anmodning, da det var hans Opfattelse, at ifølge Kongens Forordning var det ikke mere end een Præst tilladt at fungere ved Handlingen. Et sidste Forsøg i Sakristiet, inden Provsten skulde til at begynde, forblev lige saa resultatløst, skønt Lemming tilbød selv at ville foretage Overhøringen af de tre, og han erklærede da, at han for ikke at vække Forargelse vel vilde undlade at fremkomme med nogen Paatale paa Kirkegulvet, derimod maatte han bagefter indsende en Klage over det forefaldne til Biskoppen.

Frick tog intet Hensyn hertil, og han konfirmerede kun sine egne 24 — det varede blot en Times Tid, siger Lemming — idet han uden at bekymre sig om den Uro, det vakte i Menigheden, oversprang Kapellanens Børn, som havde stillet sig op sammen med de andre.

Det næste, der skete, var at Lemming klagede til Biskop Ramus, idet han jo naturligvis fremstillede Sagen fra sit Synspunkt; bl. a. oplyste han, at en udlært Bødkerlærling nu ved Provstens Fremfærd blev nødt til at rejse fra Byen uden at være konfirmeret. Frick, hvis Erklæring derefter blev indhentet, forsvarede sig imidlertid med, at da de begge var noget uklære over Forordningens Forstaaelse, havde det været en Aftale mellem dem, at de tre skulde vente til næste

⁸ Kirkeh. Saml., 5. R., I. Bd., S. 55 ff.

Gang; forøvrigt havde han slet ikke lagt Mærke til, at de stod paa Kirkegulvet (!) Den omtalte Dreng havde i Sommer været borte fra Byen og burde været konfirmeret paa det Sted, han opholdt sig. Paa Grundlag af dette Svar afviste Biskoppen da Kapellanens Besværing, men tilføjede, at saafremt der var noget særligt, der talte for de omtalte Børns Konfirmation, vilde han tænke over Sagen og se, hvad der muligt herved var at gøre. Men ellers maatte han igen, som tidligere baade mundtligt og skriftligt, formane ham til at holde Aandens Enighed i Fredens Baand, da det var forargeligt, at de, der skulde føre Forligelsens Tjeneste og paamine andre i Kristi Sted, selv levede i indbyrdes Strid.

Paa dette svarede Lemming, at Provsten fo'r med Usandhed; der var ingen Aftale mellem dem, og selv var han ganske klar over, hvorledes Forordningen skulde forstaas. Bødkerdrengen havde opholdt sig i Nyborg siden Pinse, det var først to Dage efter Konfirmationen, han var rejst til Kerteminde, hvor han skulde tjene til Vinter. Den Konfusion og Forargelse, Sognepræstens Optræden ved denne som ved andre Lejligheder havde vakt, og som Biskoppen havde udbedt sig en nærmere Redegørelse for, vilde han for at skaane ham ikke gerne omtale, men han burde indrømme, at han havde forset sig. Ogsaa han ønskede at befitte sig paa at holde med alle dem, der i Ord og Gerning lod sig drive af den sande Kærlighedens Aand, og at være enig med Provsten i alt det, som tjente til Guds Ære og Menighedens Bedste.

Biskop Ramus undlod at svare paa dette, hvorfor Lemming efter nogen Tids Forløb sendte ham en ny Skrivelse, idet han udbad sig hans Betænkning, da han i modsat Fald frygtede for nye Vanskeligheder med Provsten; fik han ikke Støtte, maatte han gaa til Kongen for enten at faa Oprejsning eller blive fritaget for selv at afholde Konfirmation.

Lemming havde for saa vidt ikke helt Uret, naar han forudsaa, at han igen vilde faa Vanskeligheder med Provst Frick. I Foraaret 1737 indsendte nemlig denne i Forbindelse med Borgmesteren og en af

Raadmændene en Klage til Stiftsøvrigheden over de kirkelige Forhold i Byen og Kapellanens uheldige Indflydelse paa dem. Den gik ud paa, at der var nogle, som var henfaldet til farlige og vildfarende Religionsmeninger i Lighed med dem, Støttrupperne havde, saa de holdt sig fra Kirken og fra Nadveren. Lemming anvendte ikke Ritualets Ord i sin Tiltale til Kommunikanterne og Fadderne, men brugte en selvlavet Form, skønt dette „i Sagtmodighed“ var blevet ham foreholdt; han havde svaret, at han skulde prøve at overvinde de Skrupler, han følte ved den paabudte Form, men ellers var der intet kommet ud af det. Endvidere ankedes der over de gudelige Forsamlinger, han afholdt i sit Hus, hvad man ansaa for Grunden til de kætterske Meningers Opkomst.

Af disse Punkter var Beskyldningen for ikke at følge Ritualet, hvis Uforanderlighed de kirkelige Myndigheder i hin Tid tillagde en overordentlig Betydning, sikkert den mest graverende. I 1733 havde det vakt uhyre Opsigt over hele Landet, at tre københavnske pietistiske Præster af Samvittighedsgrunde undslog sig for at sidde i Skriftestolen og dér tilsige alle, baade onde og gode i Flæng, Absolution; den ene af dem blev afskediget, mens de to andre undtagelsesvis fritoges for det for dem saa pinlige Hverv, fordi Kongen i Mellemtiden nu havde taget helt Parti for Pietismen og derfor var kommet til den Opfattelse, at der burde tages Hensyn til deres ængstede Sjæle. Men det var som sagt en Undtagelse; ellers vaagede man omhyggeligt over, at ingen Præst tog sig selvgivne Friheder og lavede om ved de foreskrevne Formularer — et Vidnesbyrd om i hvor høj Grad den statskirkelige Tankegang kom til at trænge ind i de pietistiske Kredse.

Det var lignende Skrupler som dem, de københavnske gejstlige havde, der rørte sig hos Lemming. Han undslog sig ganske vist ikke for at absolvere nogen, men det var ham en Pine at gøre det og at tiltale alle nadversøgende, som de var gode Kristne, og for da i alt Fald i nogen Maade at følge sin Samvittigheds Krav forandrede han i Ritualets Ord, saa han i Stedet for, som det var paabudt, at sige: „Kæreste Kristi Venner“, nøjedes med at kalde Skriftebørnene „Kære

Venner“ — skønt vel egentlig heller ikke denne Formular kunde siges altid at svare til de faktiske Forhold. Paa samme Maade sagde han ved Daabshandlingerne, hvor det i Ritualet ved Formaningen til Fadderne hed: „Kære Kristne“, bare „Kære Brødre og Søstre“ eller „Kære Venner“.

I sit Forsvarsskrift til Stiftøvrigheden (dat. 14. April 1737) indrømmer Lemming indledningsvis, at der er alt for mange vildfarende Meninger, men for straks at betage nogen den Opfattelse, at han dermed vil give sine Angribere Ret, bemærker han i samme Aandedræt, at det er, naar Talen er om den døde og falske Tro, som uomvendte Mennesker af ganske Hjerter sætter i fordømmelig og syndig Tillid til den udvortes Gudstjeneste, Kirkegang, Skriftemaal og Altergang uden selv at vise Omvendelsens værdige Frugter, thi sligt er en langt større Vildfarelse, end naar en ængstelig Sjæl for sin Samvittigheds Skyld afholder sig fra saadanne Ting.

Med Hensyn til sine Forandringer i Tiltalen til Nadvergæsterne siger han, at de, der har Aandens Vidnesbyrd i deres Hjerter, er vel fornøjede med dem, mens derimod de uomvendte paa kødelige Hykles Vis „snapper“ efter et udvendigt Vidnesbyrd for at bestyrkes i deres syndige Ro og med Magt kaldes Kristi Venner, skønt de i Virkeligheden er hans og hans Korsens Fjender. Af den Grund kan han ikke mod Guds Ord og sin Samvittighed bruge de befalede Ord.

Paa samme Maade ved Daaben. Kun sande Kristne burde være Faddere, thi i Stedet for at bede for deres Næste bander, hader og forfølger de andre ham, men det er den Slags Mennesker, man antager i Stedet for sande Guds Børn til at være Vidner ved Daaben. De er jo egentlig kun *døbte Hedninger*, ja ofte værre end Hedninger. Han beder derfor til Gud, at den kongelige Mildhed maa tillade ham at forrette sit Embede saadan, at han med god Samvittighed kan forsvare det for Kongernes Konge.

Angaaende de gudelige Forsamlinger hævder han, at han aldrig har tilskyndet nogen til at overvære dem; alle var velkomne, men paa den anden Side kunde Verden ikke fordrage Guds Børn, som vil

tjene ham i Aand og Sandhed. Ingen skal beskyldte ham for at have ført falsk Lærdom ved disse Sammenkomster, der altid, saa vidt det var muligt, har fundet Sted ved Dagens Lys og for uaflaasede Døre, naar der da ikke har været Optøjer udenfor.

Paa Lemmings Forsvar svarede Biskoppen i en meget lang Skrivelse, hvori han vel indrømmer, at man kan faa Skrupler, men, skriver han, han haaber ikke, Lemming vil støtte den Slags Mennesker — der sigtes til dem, som afholdt sig fra Nadveren — da det ganske vist begynder med, at de afsondrer sig i Følelsen af deres egen Uværdighed, men i Reglen ender det med, at de dømmer andre. Kongens Tjenere skal indbyde alle, men kun han afgør, hvem der har Bryllupsklædningen paa. Hvad Forsamlingerne angaar, mener Biskoppen, at de sikkert er vel mente, men han tvivler paa deres opbyggelige Værdi, og de fører let til Separatisme og Splittelse i Menigheden. Desuden har man jo Bedetimer i Gudstjenesten, og det er derfor langt bedre at anbefale at tage Del i dem. Man maa huske paa Formaningen Matt. 6, 5. Præsten bør ved sine Husbesøg have Indseende med Familiernes gudelige Levned og saa ellers i sit Hjem ved private Samtaler søge at opmuntre alle dem, der kommer til ham.

Samtidig med dette halvt private Brev udgik der fra Stiftsøvrigheden (Biskoppen og Stiftamtmanden i Forening) en anden, officiel Skrivelse til Lemming, hvori han i Anledning af den indsendte Klage formanedes til efter sin Embedspligt med Sagtmodigheds Aand at modsætte sig, hvad der stred mod Kirkens Lære, samtidig med, at han kom de skrøbelige til Hjælp. Det paalagdes ham at følge Ritualets Ordlyd, da dette var en kongelig Befaling, ligesom det henstilledes til ham at opbygge Menigheden ved Husbesøg i Stedet for at afholde gudelige Forsamlinger, der ikke bragte den Velsignelse, han troede, men gav Anledning til Strid og Uenighed.

For denne bestemte Øvrighedsskrivelse har Lemming utvivlsomt maattet bøje sig, og det var umiskendeligt, at han havde lidt et Nederlag. Alligevel skulde det snart vise sig, at det alligevel bar Sejren i sig for ham. Thi de ledende pietistiske Kredse i København med

Hofpræst Bluhme i Spidsen var nu for Alvor blevet opmærksomme paa, at man i ham havde en nidkær Præst af streng Observans, som det var værd at tage sig af, idet man sikkert er gaaet ud fra, at hans alt for store Selvtillid nok vilde fortage sig med Aarene, og det varede da heller ikke længe, inden han fik Oprejsning. Allerede samme Aar (1737) blev han nemlig, og det uden Ansøgning, udnævnt til Sognepræst for Ude- og Oppe-Sundby Menigheder ved Frederikssund, idet Christian VI ønskede en værdig Efterfølger efter den i dette Embede just afdøde Præst, som havde sluttet sig til Pietismen.⁹ Der var 37, der søgte Kaldet, men Kongen tog ingen af dem; i Stedet udpegede han Lemming til det.

Hermed var dennes ydre Lykke gjort, og Avancementerne fortsattes siden. 1752 forflyttedes han til Hovedstaden, hvor han blev Præst først ved Frelseres og siden (1759) ved Nikolaj Kirke. Han døde 1788.

En Efterklang fra Kirkestriden i Nyborg har vi sikkert i en Skrivelse, Biskop Ramus i Begyndelsen af 1738 indsendte til det Aaret i Forvejen oprettede, pietistiske Kirkekollegium i København.¹⁰ Efter først at have anbefalet Censur over Boglader og Trykkerier, saa de ikke skal udsende Bøger med uforstaaelige Talemaader og Angreb paa Kirken, hvad der giver Anledning til Stridigheder, foreslaar han, at det ogsaa forbydes Præster og Studenter at bruge andre Udtryk i deres Prædikener end dem, der er grundet i Guds Ord, og at de heller ikke maa gennemhegle de gudstjenestlige Skikke, selv om de angriber den kødelige Tillid, mange har til de udvortes Ting, samt at de skal overholde Ritualet.

Kirkekollegiet svarede ret tamt herpaa med at henvise til, hvad Kongen allerede havde bestemt; med Hensyn til Ritualet paapegedes det, at det vel skulde følges, men, tilføjede man, om nogen følte sig stødt af det, kunde han derom henvende sig til sin Biskop, der da

⁹ Mnemosyne 4, S. 400.

¹⁰ Kirkeh. Saml., 4. R., IV. Bd., S. 498 f.

burde prøve paa at retlede ham; lykkedes dette ikke, skulde Sagen meldes for Kollegiet.

Svaret er typisk for den statskirkelige Pietisme: De gamle Love skal overholdes, men paa den anden Side ønsker man ikke at lægge et unødigt Tryk paa de ængstede Sjæle, idet man dog forventede, at de tilsidst lod sig overbevise. Det i og for sig gode Princip blev kun ikke altid fulgt.